

**EGYETEMI FOKÚ PROTESTÁNS TEOLÓGIAI INTÉZET
UNITÁRIUS FAKULTÁSA KOLOZSVÁR**

**PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA
ÉLETE ÉS EGYHÁZI MUNKÁSSÁGA
(I. lelkészképesítő dolgozat unitárius egyháztörténelemből)**

**Írta: Szász Adrienne V. éves teológiai hallgató
Szakirányító: Kovács Sándor**

PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA ARCKÉPE

Méltóságos Uram!

Hálásan köszönöm a kezem
és megkönnyítő megemlékezést
névnapomra! Nagyon kedves és
minden szempontból, mint
a mindig a munkáid! És hálásan
köszönök meg is kedves minden
életem! Mivel tudni illik nem a
mindig mellette - hanem a velem
vélés kedve!

Amíg élet iparkodni is fogok,
hogy ezt a kitüntetését elismerjem
szívesen megadom magam,

amíg be akonytörök jön is. -
De most még kegyesen
levelém, kedves Kézírtás és
hosszú - kímélő holnap irak -
születésűm üdvözlésre és
ölelésre!

Méltóságos Uram!

igaz és szíves
kedves Kézírtás

907. Nov 29.

Perczelné Kozma Flóra

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
A NŐK SZEREPE AZ EGYHÁZ ÉLETÉBEN	2
ÉLETRAJZI ADATAI	6
A BUDAPESTI EGYHÁZKÖZSÉG	11
PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA UNITARIZMUSA.....	12
A BUDAPESTI DÁVID FERENC EGYLET MEGALAKULÁSA.....	15
NŐK VILÁGA	23
KÖNYVEI.....	25
PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA MUNKÁSSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE	29
FÜGGELÉK	31
Perczelné levelei Boros Györgynek.....	42
Perczelné levelei Ferencz Józsefnek.....	42
JEGYZETEK.....	43

A NŐK SZEREPE AZ EGYHÁZ ÉLETÉBEN

Az 1Kor 14, 34-ben ezt olvashatjuk: „...az asszonyok hallgassanak a gyülekezetben.” Ez volt az uralkodó felfogás hosszú évszázadokon keresztül a köztudatban is. A nőknek - biológiai adottságaikból kifolyólag - mindig megvolt a társadalom által meghatározott és elvárt szerepük, amely mozgásterüket elsősorban a családra korlátozta, ahol mint feleségnek és anyának kellett helytállniuk. Az egyház is ebben látta és ezt jelölte meg fő kötelességükként, legfőbb feladatuknak a gyermeknevelést tartva. Szakdolgozatomban egy olyan asszonynak, Perczelné Kozma Flórának az életét és munkásságát kívánom bemutatni, aki nem elégedett meg ennyivel és szembeszállt minden ilyen törekvéssel. Aki szilárdan hirdette, hogy „...ma már szigorúan megkívántatik a nőtől, hogy az úgy a szellemi téren, mint a házias női teendők körül egyformán állja meg a helyét, hogy szükség esetén itt is, ott is érvényesülhessen.”¹ s akinek egész életútja azt bizonyítja, hogy a nőknek is komoly helye és feladata van az egyházi életben.

A XIX. század végétől és a XX. század elejétől megváltozott a nők hagyományos szerepének megítélése. A női emancipációért harcoló szervezeteknek köszönhetően egyre inkább terjedt az a nézet, hogy az asszonyoknak is joguk van a tudáshoz, a hivatalvállaláshoz, önálló egzisztencia teremtéséhez, a közéletben való szerepléshez. Így fokozatosan megnyíltak előttük a népiskolák, egyetemek, sőt papnevelő intézetek kapui is. Természetesen a társadalom konzervatívabb tagjai - elsősorban a férfiak - mélyen elítéltek és helytelenítettek minden ilyen irányú változást. Rengeteg vád és rosszallás érte a politikában, szociális munkában, közéletben való

részvételük miatt. Jól, mutatja be ezt a közhangulatot Perczelné *Egy védő szó a nőmozgalmakról* című írása, amely több világi lapban, - *Magyar Szó*, *Őr* - szépirodalmi és művészeti újságban jelent meg. E cikke felelet a több „elsőrangú író” tollából megjelent vádakra, miszerint a nők indulataiknak fékezhetetlensége a történelem folyamán már többször idézett elő rémes botrányokat, és mint „rossz szellemek” befolyásolták mind a politikai, mind a közéleti változásokat. Perczelné Kozma Flóra válaszában hangsúlyozta, hogy a heves indulatos természet, magatartás egyetemes emberi tulajdonság és emlékeztet olyan történelmi időkre, ahol a férfiak egyedül, a nők jelenléte nélkül viselkedtek botrányosan, romboltak, padokat törtek össze, vagdalkoztak. Szerinte a társadalom problémáin csakis egyesült erővel lehet és kell segíteni. Majd befejezésként Jézus példáját említi, aki „...nem az asszonyok fékeveszett vak dühének esett áldozatul, egyetlenegy kő, egyetlenegy ütés sem érte őt női kézből, mert a feljegyzések szerint asszonyok siettek letörölni verejtékét, asszony nyújtotta számára a fájdalomcsillapító fűszeres és kábító italt – és harmadnapra asszony hirdette először az eszme feltámadását, örökéletét és örök misszióját!”²

Szerencsére az akkori hivatalos egyházi álláspont a haladó irányt követte. Boros György *A nő a XX. században* című írásában³ kifejtette, hogy a XX. század nője sokkal műveltebb és fejlettebb, mint a régi korok asszonya. Egy újfajta modern női példakép volt kialakulóban, aki a hivatását és családjá gondozását egyformán komolyan veszi. Aki gondolkodó és mélyen érző, művelt, dolgos, egyszerű keresztény asszony. Fő célja családjában megteremteni azt a keresztény szellemet, amely az egész társadalmat átformálva erkölcsösebb élethez vezet. Így tehát – bár sokan éppen ennek ellenkezőjét állították, vagyis, hogy a nők emancipációja háziasszonyi kötelességeik elhanyagolásához vezet – a nő elsőrendű kötelessége továbbra is az anyaság, a család összetartása, a nevelés maradt. Taníttatásukkal, lelkük és szellemük művelésével el-

sősorban ezen kötelességeik jobb végzéséhez kívántak segítséget nyújtani, hogy a nők is eligazodjanak a gyakorlati életben szükséges jogi, pénzügyi vagy más ismeretekben. Eközben a tehetségesebbeknek lehetőségük nyílt az önállósodásra, függetlenedésre is. Egyben minden asszony kötelessége is, hogy megtalálja a közéletben azt a személyére szabott tevékenységi területet, ahol a társadalom minden tagjára nézve is hasznos munkát végezhet. Perczelné szerint ez a terület az egyház építése kell legyen. Egy helyen erről így ír: „Az unitárius asszony ha szellemi foglalkozást óhajt, elsősorban egyházának munkája iránt érdeklődik, annak szellemében építi otthonát és annak szárnyai alatt kíván dolgozni a közjóért...”⁴ A nő feladatát pedig egyszerűen így foglalta össze: „...mindig odaterelni a jézusi eszméket, ahol a legnagyobb a szükség annak átváltoztató erejére, és rendíthetetlenül hinni az eszme diadalában.”⁵

A nők az unitárius egyházban az egyleteken keresztül kapcsolódtak be a munkába. A Dávid Ferenc Egylet alapszabályzata szerint már a kezdetektől fogva az egyik alelnöki tisztet nő látta el, maga Perczelné Kozma Flóra is hosszú ideig töltötte be ezt a posztot Budapesten. A választmányi tagok között is szép számmal akadtak nők, sőt 1899-ben az egylet rendes évi közgyűlése arról számolt be, hogy az önálló-és a fiókegyletek tagjainak fele nő, és a felolvasásokat tartó előadók közt már több nő volt található. Talán éppen a Dávid Ferenc Egylet mintájára alakultak meg a múlt század végétől a nőegyletek és nőszövetségek, amelyeknek elsődleges célja az asszonyok által végzett bel- és külmisszió volt. Ezen egyletek tagjai a középosztályhoz tartozó, rendezett anyagiakkal bíró hölgyek voltak. Találkozóik hetente egyszer vagy kétszer voltak, ahol valamilyen előadás vagy szavalat hallgatása közben kézimunkázással foglalatосkodtak. Feladataik közé tartozott a jótékonykodás is. Árvákat, özvegyeket segítettek, s a munkaképes, nehéz helyzetben levő asszonyoknak, lányoknak próbálták ismeretségeik révén munkát szerezni. Ruhagyűjtési akciót szerveztek sze-

gényebb családok részére, gondoskodtak az iskolába nem járó, de már tanköteles gyermekek beíratásáról, így egyfajta szociális gondozói munkát végezve. A háború idején Perczelné vezetésével külön minden szombaton összegyűltek, hogy a harcoló katonák számára hósapkákat, térdvédőket, csuklóvédőket készítsenek. Emellett többször tartottak a cselédeknek teadélután, hogy ott felhívják a figyelmüket mindarra a veszélyre, ami a nagyvárosban érheti őket, s gyakran fejezték be az ilyen összejöveteleket táncmulatságokkal. Létrehozták az úgynevezett Nyári menházat a mezőn dolgozó nők, anyák részére, hogy azok így felügyelet alatt hagyhassák gyermekeiket, amíg dolgoznak. Különböző ismereteket fejlesztő tudományos előadások is elhangoztak, énekkarokat, színjátszó csoportokat szerveztek. Az egyházi élet kérdéseit is megvitatták. Így a papnék feladatáról és munkájuk jelentőségéről a gyülekezet életében, a valláserkölcsei oktatás mibenlétéről és színesítéséről. Az egész női társadalmat érintő közügyekben is állást foglaltak és felszólaltak. Így például, 1918-ban amikor Magyarországon leszavazták a nők választójogát Perczelné Kozma Flóra a nőmozgalmak nevében hevesen támadta azt a férfiaktól származó felfogást, ami szerint „a magyar asszony szellemi érettsége ma sem veheti fel a versenyt az iskolaszolga intelligenciájával”⁶ s ezért nincs joga szavazni. Egy magánlevelében pedig, amely 1906 november 30.-án kelt és Ferencz József püspöknek íródott, beszámol arról, hogy a Lórántffy Zsuzsa református nőegylet alelnökével és még két másik egyleti taggal tiltakoztak az erkölcsrendészet által hozott előírásokra amelyben a húsz év alatti leányokat is börtönbüntetésre ítélik, ha erkölcsi vétségem érik őket. Tiltakozásuk nyomán a börtönbüntetést javítóintézetre változtatták.⁷

A kapcsolatot a különböző városokban, falvakban található nőszövetségek a *Nők világa* című lapon keresztül tarthatták, amely először az Unitárius Közlöny rovataként, majd önálló újságként jelent meg kéthavonta.

A nemzetközi egyházi nőmozgalmakba is bekapcsolódtak az unitárius nőszövetségek így 1910-ben beléptek a magyar és külföldi jótékony vallásos nők egyesületébe. Ennek egyik célja a kivándorolt unitáriusok erkölcsi megsegítése volt, illetve, hogy a külföldi nőket megnyerjék a magyar nemzeti ügy támogatásának. Ez a szövetség ma is működik *Szabadelvű Vallásos Nők Nemzetközi Szervezete* (International Association of Liberal Religious Women) néven.

Egyházunk asszonyai később más intézményeket is létrehoztak, mint az *Unitárius Leányotthont* Kolozsváron, ahol a vidékről felkerült ott tanuló lányok lakhattak, de a *Középiskolás Lányok Munkaközösségét* is megszervezték.

ÉLETRAJZI ADATAI

Perczelné Kozma Flóra ősi református családból származott. ^{W-22} 1864-ben született a fehérmegyei *Baracskán*. (A pontos dátum sehol sem szerepel.) Édesapja *Kozma Ferenc*, a magyar lótenyésztés meghonosítója, édesanyja *Domokos Judit*. Egyetlen gyermekként nőtt fel. (Iskoláiról, tanulmányairól semmilyen adatot nem találtam.) 1884- ment férjhez *Perczel Ferenchez*, aki 1856-ban született Bonyhádon ősi katolikus nemesi családban. Testvére Perczel Dezső később belügyminiszter lett. 1876-ban kezdett dolgozni a Magyar Általános Hitelbanknál, majd 1895-ben a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete ügyvezető igazgatónak hívta meg. Több osztály felállítása fűződik a nevéhez, így 1896-ban a vetőmagosztály, egy évvel később a díjszabási osztály, 1901-ben a szőlészeti-, 1904-ben a tenyészállatosztály, 1905-ben a kőbányai sertéshizlaló, 1906-ban pedig a borértékesítő osztály. Ezenkívül részt vett a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének megalapításánál.⁸ 1893-ban tért át férjével

együtt az unitárius vallásra. Áttérésében mindenképpen nagy szerepet játszott az akkori Koháry (ma Nagy Ignác) utcai templom lelkésze Derzsi Károly, akiről mindig mint nagyszerű prédikátorról és emberről beszélt, akihez hosszú, mély barátság fűzte. Áttéréséről a következő történet maradt fent⁹: „Az ablakomon egy vasárnap délben kinézve, láttam, hogy az Alkotmány utca sarokházából nagy tömeg jött ki. Lekiáltva érdeklődtem a sarki rendőrtől, hogy miféle emberek ezek? A rendőr lekicsinylőleg így szólt: valami egy Isten hívők. E pillanattól nem volt nyugalmam. Elhatároztam, hogy következő vasárnap elmegyek a templomba. Férjemmel is közöltem az elhatározásomat, ő szívesen adta beleegyezését. Alig vártam e napnak eljövetelét. Végre megérkezett a vasárnap. Reggel lelkileg elkészülve, férjemmel elindultunk a templomba, ahol felhangzott az ajkakon a templomi ének, mely a lelkeket Istenhez emelte, hogy az ima megkönnyítse az élet szenvedéseit. Ezután Derzsi Károly lelkész felállt, méltóságteljesen felment a szószékre, hogy összekulcsolt kezekkel elmondja fenséges imáját. Azután következett a közének, melyet átszellemült érzéssel énekeltek a hívek. Majd az istentisztelet főpontja a beszéd következett, amely oly tartalmas és felemelő volt, hogy egész lényemben átváltozáson mentem keresztül. Templomozás után a kiváló lelkész méltó felesége a nőket bevezette a tágas lelkészirodába, a férfiakat pedig a lelkész, hol egymást köszöntve, kedélyesen elbeszélgettünk. Ettől a pillanattól fogva alig vártam a vasárnapokat. A legboldogabb pedig akkor voltam, amikor mint unitárius foglaltam el helyemet a templomban.” Ez az elbeszélés Dániel Gábor főgondnoktól származik, hogy mennyire igaz ma már nehéz eldönteni. Bizonyára nála is fokozatosan vált belső meggyőződéssé az unitárius hit, először a prédikációkat, majd az unitárius irodalmat megismerve. Maga Perczelné egy helyen arról ír, hogy még gyermekei számára keresett vallásoktatásukhoz kátét, mikor az első unitárius munka a kezébe került. „Ez Ferenc József kátéja és egyháztörténelme volt. Ekkor

már ismerte Derzsi „szabad szellemben tartott, hatalmas, nagyszabású szónoklataiból” az unitarizmust, ám mégis attól tartott, hogy a többi felekezethez hasonlóan itt is valami nyakatekert „csupa szabály, csupa érthetetlen forma, hátborzongató dogma” várja. „Szívdobogással, félénken, szinte vonakodva fogtam az olvasáshoz, hogy minél későbben érjen a kiábrándulás”- írja -, „de már az első lapok után, mintha egy nehéz kő esett volna le a szívemről: hiszen ezt azonnal meg lehet érteni,...ezt rögtön meg is lehet magyarázni...és mindig mohóbban és mohóbban olvastam egyhuzamban, míg végre könnyes szemmel tettem le kezemből a könyvet. Dehogyan kell ezt magyarázni, megérzi ezt a kisgyermek is velem együtt rögtön! Nincsenek itt fejtörő rébuszok, véres verejtéket okozó kérdések, nincsenek itt más parancsolatok, csak amit a szív és az ész diktál mindnyájunknak.”¹⁰ Ezt követően egyházunk történelmét is lelkesen tanulmányozta és akkor döntött úgy végleg, hogy unitárius lesz. Az 1900-as évek elejétől aktívan is bekapcsolódott az egyházi életébe. Ott van a budapesti *Dávid Ferenc Egylet* megszervezői közt, sőt 1901-ben az egylet alelnökének is megválasztották. Ettől fogva minden évben tart az egyletben egy felolvasást, amelyeket 1905-től fogva önálló füzetekben meg is jelentetnek. 1908-ban jelent meg első könyve *Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsezet és szociológia terén címmel*. 1909-ben édesanyja meghalt, majd ezt követően férje is megbetegedett és állandó ápolásra szorult. Mint ahogyan azt Boros Györgynek írt levelében¹¹ is említi, ez a két eset, illetve saját betegsége annyira megviselte, hogy szinte tíz évet öregedett. Ettől az időtől fogva szinte teljesen visszavonult az egyházi életből. 1911-ben ezért elnézést kér az Unitárius Közlöny olvasóitól.¹² 1914-ben meghalt férje, akinek elvesztése mélyen megrázta. 1915-ben lép újra nyilvánosság elé, amikor kiadja dolgozatainak második kötetét, a háborúban megvakult katonák javára. A könyv címe: *Felolvasások és közlemények II*. 1918-ban a *Nők világa* szerkesztősége azon szívbeli óhajjal já-

rul „hozzá” vajha újra felvennie pihenő tollát az unitárius lélek ébresztésére és igaz épülésére.¹³ Ettől fogva újra dolgozni kezdett. 1922-ben a Nőegylet elnöke, majd díszelnöke lett. Több világi szervezetnek is tagja volt, így belépett a Béke Egyesületbe, s annak egyik vezetőjévé és legfőbb szószólójává vált. Részt vett olyan mozgalmakban is, amelyek a züllésnek indult leányok megmentése érdekében indultak. Ott volt a Mansz, a *Magyar Nők Szövetségének* alapítói között is. Ez egy olyan szervezet volt, amelyben a Tanácsköztársaság idején a magyar nők összefogtak a vallás és a haza érdekében az uralkodó destruktív irányzat ellen.¹⁴ 1925 december 31-én halt meg 61 éves korában, a temetési anyakönyv szerint tüdőgyulladásban. Sírjánál a szolgálatot 1926 január 3.-án Józán Miklós budapesti unitárius lelkész végezte. Porait a baracskai családi kriptában helyezték örök nyugalomra. A budapesti unitárius egyházközség keblitanácsának jegyzőkönyvében¹⁵ a második pont alatt ezt olvashatjuk: „Először megemlékezik az egyház és a Dávid Ferenc Egylet nagy gyászáról, amely Perczelné Kozma Flóra elhunyt alkalmából érte. A megdicsőült nagy szolgálatot tett az egyháznak, s a protestáns eszemének felolvasásaival, cikkeivel, könyveivel és társadalmi munkásságával. Az egyháznak gondolkodni kell arról, hogy méltóképpen megörökítse emlékét, hogy például tündököljön és buzdításul szolgáljon másoknak. Azt az űrt, amit maga után hagyott, sokáig nem lesz aki betöltse teljesen. Emléke legyen áldott.” „A keblitanács felállással adott kifejezést az elhunyt iránt érzett nagy tiszteletének és érdemei méltó elismerésének. Józán Miklós püspöki vikárius megemlíti, hogy a megboldogultról a Dávid Ferenc Egylet az idei januári ülésen megemlékezett Buzogány Anna tanárnő és mind a két elhunyt elnökről tudni illik Perczelné Kozma Flóráról és Ürmössy Miklósról meg fog emlékezni az egyleti év októberében tartandó díszgyűlésén. A részvét jeléül két hétig volt kitűzve a zászló, részvétiratot küldött az egyház nevében leányainak, a temetést ő végezte, a külföldi lapokban és a

helyi lapokban dr. Csiky Gábor misszió lelkész volt szíves megemlékezni munkásságát ismertetve és a halála utáni vasárnapon a prédikációban is órála emlékezett meg a szónokló lelkész.” Halála alkalmából az *Unitárius Értesítő*, *Keresztény Magvető*, *Unitárius Közlöny* több alkalommal is megemlékeztek életéről.

1929-ben a Püskösti Mária által alapított Leányotthont, mely a konfirmált lányokat tömörítette, s amelynek székhelye Magyarokúton volt, róla nevezték el. Halálának tizedik évfordulóján emlékünnepélyt rendeztek a Rákos- utcai (ma Hőgyes Endre utca) misszióház templomában. Itt Józán Miklós püspöki vikárius Dániel Gábor a Dávid Ferenc Egylet elnöke és Buzogány Anna a nőszövetség alelnöke emlékezett meg róla és munkásságáról. Ezt a beszédet az *Unitárius Értesítő* közölte is. A megemlékezésen részt vett az Országos Protestáns Nőszövetség egy tagja is.

Perczelnének négy lánya született, akik közül az egyik fiatalon elhunyt. (A pontos dátumot nem találtam meg.) Mártha, ^{Hónie} Judit és Flóra ^{Olga} anyjuk mellett maguk is részt vettek mind a Dávid Ferenc Egylet munkájában, mind más nőszövetségek által szervezett rendezvényeken. Életükről annyit lehet tudni, hogy mindhárman hajadonok maradtak és Baracsán a családi birtokon éltek. Az unitárius egyháztól gyakorlatilag teljesen elszakadtak, s talán villájukat is a református egyházra hagyták.

Mint a leírtakból is kitűnik, kutatásaim során nagyon kevés személyes jellegű, magánéletére vonatkozó adatot sikerült megtalálnom. Mindaz ami tudható róla elsősorban egyházi munkásságára vonatkozik. Ám ezek is férje halálát követően egyre inkább megfogytak, az 1910-es évek végétől pedig sem a személyére, sem a munkásságára vonatkozó anyag nem található.

A BUDAPESTI EGYHÁZKÖZSÉG

Perczelné Kozma Flóra a budapesti unitárius egyházközség tagja lett, amely egy fiatal, éppen akkor szerveződött közösség volt. A kiegyezés után folyamatosan érkeztek Erdélyből unitárius vallásúak a fővárosba. Buzogány Áron volt az, aki először összegyűjtötte őket a lakásán. Bár a közösség kezdetben nagyon kicsiny volt (mintegy 100-150 tag), lelkesedésük óriási. 1871-ben fiókegyházközséggé, majd megerősödésük után 1881-ben anyaegyházközséggé alakultak.¹⁶ Eleinte Kolozsvárról jöttek istentiszteletet tartani a lelkészek, amelyeknek templom hiányában, a Deák téri evangélikus templom adott otthont. Hamarosan azonban a templomépítés mellett döntöttek, erről a Keresztény Magvetőben ezt olvashatjuk:¹⁷ „Erdélynek Magyarországgal történt egyesítése után Kolozsvár, Erdély régi fővárosa és az unitárius egyház központja elvesztvén fővárosi jellegét, s Budapest válván az egész magyar királyság fővárosává, a királynak, s királyi családnak gyakran lakhelyévé, a magyar minisztériumnak, s országgyűlésnek állandó székhelyévé, közművelődési főbb intézeteknek, a gazdaságnak, ipari s kereskedelmi életnek központjává, hol minden hazai, s magyar nemzeti érdek találkozik, s szilárd álláspontra törekszik jutni: azt hisszük, hogy vallásközösségünk méltósága, tekintélye, életérdeke és jövője hathatósan megkívánják, miképp a magyar birodalom fővárosában egy virágzó unitárius eklézsia alapítása által szent vallásunk külsőleg is kifejezésre jusson, de bensőleg is szilárdabb állást foglalja el, az ország egyéb vallás felekezetei közt, s ezáltal az eddigi erdélyi jelleggel bírt unitárius egyház is egész Magyarországra nézve országos jelleget nyerjen.”

Az 1885-ben a kolozsvári püspök által kinevezett első budapesti lelkész Derzsi Károly szervező munkájának, lelkesedésének köszönhetően 1890 október 26-án megtörténhetett a Koháry utcai (ma Nagy Ignác) templom felszentelése. Derzsi

meghatározó személyisége lett a gyülekezetnek. Mint prédikátor hamar nagy népszerűsége tette szert, beszédeit nem csak az unitáriusok, de más vallásúak is szívesen hallgatták.

Neki is köszönhető, hogy a budapesti gyülekezethez sok más hívő is csatlakozott, s így hamarosan három-négyezerre nőtt a létszám. Maga Perczelné is, mint ahogy az előző fejezetben írtam, meghatározónak tartotta áttérésében Derzsi prédikációit és személyét. Ezután is végig jó barátságban voltak egymással. *Könyveinkről* című rovatában, amely a *Nők világában* jelent meg, többször ajánlotta egyházi beszédeinek gyűjteményét az olvasóknak, csakis a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel szólva róla. Derzsi 1892-ben beindította az Unitárius Kiskönyvtár sorozatot, amelyben az angol és amerikai irodalomból fordított tanulmányokat jelentetett meg. Ezzel nagy szolgálatot tett a szétszórta, szórványterületeken élő híveknek. 1895-ben tért vissza Tordára. Pár évig Gál Miklós vette át a szolgálatokat, míg 1900-ban Józán Miklós került Budapestre, aki közel fél évszázadon keresztül volt e szószék gazdája. Derzsihez hasonlóan ő is kitűnő prédikátor volt, ismert személyisége a főváros egyes társadalmi mozgalmainak. Rendszeresen látogatta a szórványterületeken élő híveket, beindította az Unitárius Értesítő című egyházi folyóiratot, részt vett a budapesti Dávid Ferenc Egylet létrehozásában, így kerülhetett vele Perczelné még szorosabb kapcsolatba.

PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA UNITARIZMUSA

A budapesti egyházközség megalakulásakor gyülekezet jelentős részét Erdélyből a fővárosba került hívek alkották. A századfordulóhoz közeledve azonban

egyre többen választották- csakúgy, mint Perczelné- maguk számára új vallásnak az unitarizmust. Emellett számtalan szimpatizáns is részt vett az istentiszteleteken, egyházi rendezvényeken. Nekik az unitarizmus nem vallásunk hagyományát, a történelemben elfoglalt szerepét, a múltat, az ősökhöz vagy éppen magához Erdélyhez való kötődést jelentette, sokkal inkább a vallásunk által képviselt eszme volt az amely azt vonzóvá tette. Az eszme, amely olyan emberséges tanokat hirdetett, amely elsősorban gondolkodó és cselekvő embereket kívánt. Hiszen a többi keresztény felekezetek nagy része a tudományos haladást, a kor szellemét mintegy semmibe véve ragaszkodott mereven az egyház által felállított dogmákhoz. Ez a változtathatlanság, elválaszthatatlanság, miszticizmus sokakat elriasztott, akik bár magukban elfogadták mindazt, amit Jézus hirdetett és tanított, és éppen saját életükkel és munkájukkal bizonyították is azt, mégis az előbb felsoroltak miatt elfordultak egyházuktól, a vallástól. Az unitárius egyház a maga liberalizmusával, - amelynek fő törekvése a keresztény hit és a modern tudás közötti szakadék áthidalása volt - szabadság és igazság utáni vágyával számukra a kereszténységhez, a valláshoz visszavezető utat nyújtotta. Perczelné több tanulmányában hangsúlyozta, hogy a keresztény hit és a világ összeegyeztethető. Fontosnak tartotta, hogy a vallás ne csak egy szép, ünnepnap vagy más ünnepi alkalmakon lerótt ceremoniális tisztelet legyen ami után az ember visszatér a mindennapi modern élethez. Azon kell fáradozni, hogy bebizonyítsuk, hogy „éppen a keresztény vallásban található az az erős lábon álló, megdönthetetlen igazságok, kiforrott eszmék és leszűrt igazságok, amelyeket éppen a XX. század modern élete az ő hatalmas politikai, tudományos, filozófiai, közgazdasági vagy bármi néven nevezendő nemes küzdelmeivel semmiképpen se nélkülözhet, ha méltó eredményeket akar elérni.”¹⁸ Ő az unitarizmusban találta meg a keresztény vallás örök- életét. Az unitarizmus eszméje, ami magába foglalja a testvériséget, humani-

tást, tökéletesedést, szellemiekben és erkölcsökben való növekedést, amit az író így fogalmazott meg: „Isten és ember egyetemes egységét hirdetve, a vallásosságot pedig a lelkiismeretes szociális munkában találva fel, minden vallást és filozófiát, minden felekezeti felfogást, mint egyéni hitet tisztelve és megbecsülve a különböző nézetű embereknek szociális munkában való üdvös egyesülését és egyetértését sürgeti.”¹⁹

Erről az együtt gondolkodásról, együtt munkálkodásról különösen sokszor beszélt az író. A keresztény testvériség gondolata számára nagyon fontos volt, bár saját egyházához ragaszkodott, és nagy szeretettel viseltetett irányában, mégis egy felekezeten felüli, egyetemes vallás megvalósítása volt számára a cél, ahol együtt összefogva dolgozhat mindenki a köz érdekében a békéért. Ezt a szándékát jól tükrözte a Dávid Ferenc Egyletben végzett munkája, ahová előadást tartani felekezetre való tekintet nélkül hívott meg előadókat.

Budapesten, illetve az Erdélyen kívüli területeken a liberális eszmének a hirdetése volt az egyetlen út az unitárius vallás megmaradásához, hiszen a többi történelmi egyházhoz képest itt elenyésző volt vallásunk követőinek száma. Ezért azok a szellemiek terén kívül semmilyen más téren nem vehették fel a versenyt velük. Erre sem anyagi, sem számbeli lehetőségük nem volt: nem tudtak iskolákat, kórházakat fenntartani, szociális munkát végezni, csak a maguk szűk köreikben tevékenykedhettek. Bár maga az unitarizmus eszméje sok követőre talált, a gyülekezetek tagjainak száma mégsem emelkedett olyan mértékben mint amennyire az elvárható lett volna. *A mi vallásunk* című írásában Perczelné foglalkozik ezzel a problémával. Szerinte sokkal könnyebb elhinni mindazt, amit a babonák, dogmák, ortodox vallások tanítanak, mint az eszményekben hinni hívő lélekkel. A józan ész szerű hit gyakorlása mindig sokkal nehezebb. Bár úgy vélte nem is ez kell a cél legyen: „Egyházunknak

nem az a célja, hogy magát erősítve terebélyesítse, külsőleg minél nagyobb szervezetet produkáljon, hanem megelégszik azzal az eredménnyel, hogy ahová eszméi bejutnak, ahová gondolatai elszállnak, ott az igaz ügy diadalmaskodik, a jóra való munka boldogul és a küzdő lélek nyugalmat talál... megteremtődik az a az evangéliumszerű igazság és emberszeretet amely felekezeti nélkül tud és akar szolgálni a közjónak.”²⁰

A BUDAPESTI DÁVID FERENC EGYLET MEGALAKULÁSA

1900 telén Józán Miklós lelkeszsége alatt fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy Budapesten is kolozsvári mintára *Dávid Ferenc Egylet*et hozzanak létre. Az ügy lelkes támogatójává és szervezőjévé vált Perczelné Kozma Flóra is. Az egylet célja hasonló volt a kolozsvárihoz: elsősorban az unitarizmus megismertetése a fővárosban illetve az egész országban, ezen túl pedig a társadalom különböző rétegeinek bevonása az egyházi életbe és munkába. Ám mindamellett volt egy másik törekvése is, ami talán Erdélyben nem kapott annyira hangsúlyt, s amelynek lelkes híve volt Perczelné maga is. Mint már dolgozatomban korábban tárgyaltam a mai Magyarország területén az unitárius vallás mindig is kisebbségben volt, ám a kor kedvezett a liberális szabadelvű gondolatnak. Perczelné vallásunk terjedése számára a különböző egyházak együttműködésében látta a jövőt, így első perctől az volt a fő törekvése, hogy „...kis templomunk minden felekezet egyházi szónoka számára nyitva álljon, s együttesen tárgyalhassuk meg a vallás nagy és szent érdekeit az uralgó materializmussal szemben.”²¹ Az alapszabályban mindezt később így fogalmazták meg: „Az egylet célja a keresztény vallásos és erkölcsi élet, valamint a

hazafias érzés ápolása és emelése, az unitarizmus és más szabadelvű vallásos eszmék mozgalmainak és irodalmának ismertetése. Tudományos és nevelésügyi, társadalmi kérdések megvitatása, a szépirodalom, ének, zene és szavalat ápolása. Amellett az egyesület céljához tartozik a különböző hitfelekezetek közötti kölcsönös szeretet és testvéri érzés fejlesztése is. Az egyesület vagyoni erejéhez képest a jótékonyág gyakorlása szintén feladat.”²²

A budapesti unitárius egyházközség kebli tanácsa már 1901 február 8-án foglalkozott az ügygel. Itt a következő bejegyzést találtam: „Józan Miklós rendes lelkész afia, az indítványok során emlékeztetbe hozza, hogy az utóbbi gyűlés alkalmával szó volt az unitárius közszellem ápolásáról úgy társadalmi, mint irodalmi téren. Erre a lelkész afia igen alkalmasnak látná a Dávid Ferenc Egyesületet, amely Kolozsvárt és a vidéken oly szép sikert ért el egy évtized alatt. Miért ne alakíthatnánk egy ilyen egyesületet mi is egyházunk tagjaiból és az érdeklődőkből, akik az eszmét mindenesetre felkarolnák. Anyagiakkal is könnyebben tehetnők ezt már jelen alkalommal, mivel körünkben itt van a kolozsvári titkár, akinek szíves útmutatására az egyesületi szervezkedés beindításánál bizton számíthatunk. A kérdéshez több meleg érdeklődéssel hozzászóltunk. Dr. Boros György örömmel fogadja az életre való indítványt és felajánlja jó szolgálatát.”²³ Mint a továbbiakban kiderül a kebli tanács elvileg helyeselte a tervet, de úgy döntött, hogy az ügy maga nem tartozik az egyházközség hivatalos hatáskörébe, s a szükséges lépések megtételét Józánra bízta.

Bár a tervvel mindenki egyetértett a szervezés körül bonyodalmak adódtak. 1901 március 8-án mint a kolozsvári Dávid Ferenc Egyesület fiók-egylete kezdte meg működését a szervezet. A tisztikar elsősorban világi értelmiségiekből állt, akik nem egyszer fontos közéleti munkát végeztek és ismert személyiségek voltak. Tiszteletbeli elnöknek id. Dániel Gábort, dr. Bedő Albertet, Odesalchi Arthur herceget, Sebes

Pált, és dr. Székely Ferencet választották. Az elnöki széket Ürmössy Miklós miniszteri tanácsos töltötte be, az alelnökök Kozma Gyula író, és Perczelné Kozma Flóra voltak. Titkárok: Buzogány Ágnes tanárnő illetve Józán Miklós lelkész. Pénztárnok: Dimény Mózes. Az elnökséget 24 választmányi tag segítette munkájában, akiknek fele nő volt. Az *Unitárius Közlöny* erről a tényről így ír²⁴: „Ma már nem lehet s nem is szabad a „hivatalosakra” bízni az evangéliumi munkát, hanem tért kell engedni mindazoknak, akiket a lélek készítet a munkára. Milyen fölséges összhangot tud teremteni a legmagasabb vallási és erkölcsi eszmék tárgyalásában a férfiakéval egyesült női hang, mutatja az Évkönyv, melyből azt olvassuk, hogy a budapestiek híven megszabták a tért nőikkel.”

Az első gyűlésen egy indítvány hangzott el, amely szerint a budapesti Dávid Ferenc Egyletnek önállóan kellene működnie, s az erdélyi szervezettel szellemi kapcsolatot tartana fent képviseltetés útján. Ez az elszakadási kísérlet heves vitát indított meg az egyleten belül. A háttérben meghúzódó, régóta lappangó Kolozsvár-Budapest ellentét ismét napvilágra került. Hiszen Kolozsvár mindig magának kívánta az unitarizmus központja, bölcsője nevet, ám Budapest, mint a szárnyait bontogató és önálló lépéseket tevő gyermek hamar önállósulni kívánt. Kétségtelen, hogy mind földrajzi fekvése, főváros volta, mind történelmi helyzete miatt, sokkal kedvezőbb helyzetben volt mint Kolozsvár.

Az író nő kicsinyes részletkérdésnek tarthatta ezt a vitát, amely az ügyet, az egylet működésének beindítását késlelteti. Boros Györgynek írt egyik magánleveléből az is kiderül, hogy a fiók-egylet mellett foglalt állást. A levélben ezt írja²⁵: „Bámulva olvastam leveléből, hogy az idea, miszerint önálló és a kolozsvári egylettől független Dávid Ferenc Egyletet akarnak, illetve alapítanak valóban komoly szint öltött. A múltkori gyűlésen-mely jóval nagypéntek előtt volt, s azóta nem jöttünk össze- egy-

ketten megpendítették ugyanezt a témát, de miután ők maguk egyúttal mindjárt kijelentették, hogy az most már késői gondolat, senki hozzá nem szólt és elaludt az egész dolog. Húsvétkor a templomban hallottam ismét itt-ott, hogy szó van róla, de én igazán nem vettem komolyan, s csak férjemnek említettem itthon, - ki betegen feküdt - hogy micsoda abszurdum lenne ez most, mikor már meg van állapítva minden, sőt az íven ki is van nyomtatva minden szabály, a kolozsváriakkal pedig úgy tudom végleg megegyeztek! Nem is mulasztottam el, hogy Józán tisztelendő úrnak elmondjam mindezt, még azt is hozzátéve, mily nevetségesnek és kicsinyességnek találtam azon fennakadni, hogy mi „fiók” egyesület vagyunk, ahelyett, hogy örülnénk, hogy végre mi is tudunk valamit produkálni! Mintha szégyen volna, hogy Kolozsváron van a központ - hiszen ez nagyon természetes! Ott van az unitarizmus hazája, ott van az unitáriusoknak a zöme, intelligenciája. Egyáltalában, ha már szabad őszintén, az én egyszerű asszonyfejből jövő gondolataimat leírni - ily ügynél semmiféle hívságnak nincs helye. Itt nem lehet szó „Budapestről” vagy „Kolozsvárról” vagy személyekről - itt csak az ügyről kellene szónak lenni. Itt meg kellene győződve lenni arról, hogy Kolozsvár Budapest javát - Budapest pedig Kolozsvár javát akarja és mindketten mindnyájan együttesen az unitarizmus javát szolgáljuk. Itt ez mellékes, hogy „fiók” egyesületünk van e, vagy önálló, az a fő, hogy összetartozással, együttesen, egy szellemben működünk a kolozsváriakkal, nekem legalább is ez a véleményem. Mert úgy is kicsiny az egyházunk és sok külső ellensége van, most is szomorúan tapasztalom (de azért megbirkóztam velük szóval és írással) lelkiismeretlenség még belső egyenetlenségeket is szítani! Hiszen az unitarizmus már magába véve kizárja, hogy többféle irány legyen, vagy, hogy pártokra szakadjon...”

„...Ha van egy kis befolyásom e dologra, úgy mindent elkövetek, hogy lebeszéljem őket tervükről, mely különben lehetetlennek és kivihetetlennek tetszik előttem.” A

továbbiakban arra kéri Borost, hogy leveléről értesítse a püspököt is „...mert nagyon restellném, ha esetleg azt hinné, hogy mióta alelnök lettem valami nagyzási hóbortba estem, s így kezdem meg működésemet! Mert az igaz, hogy megmagyarázhatatlanul lelkes híve vagyok a függetlenségnek és szabadságnak, és az unitarizmusban is ezért lelkesedem legjobban, de már ennek a függetlenségnek igazán nem volna értelme, sem oka és én mindig büszkén emlegettem rokonaim előtt, hogy Kolozsváron van a mi igazi egyházunk és ott lakik egyházunknak a feje!” Arról, hogy hogyan folytatódott a vita, milyen módon döntötték el a kérdést, nem találtam több adatot. A budapesti Dávid Ferenc Egylet évkönyvében végül is a következő mondat szerepel²⁶: „Az önálló szervezkedés keresztülvitele némi akadályokba ütközött eleinte, de Főtiszteendő Ferenc József Püspök úr, és Dr. Boros György központi titkár közbejöttével sikerült a főbb pontokra nézve megállapodásra jutni.” Végül 1901 augusztus 28-án kapott belügyminisztériumi jóváhagyást az egylet, és indulhatott meg hivatalosan is a munka.

Az egylet megalakulásakor 140 tagot számlált, illetve még 30 angol vendéggel is rendelkezett. Terveik szerint októbertől májusig havonta egy felolvasó estet tartottak. Az első est sikeréről Boros Györgynek is beszámolt az író, akivel rendszeres levelezésben állt a következőképpen²⁷: A felolvasó ülés „...szép és nagy közönség jelenléte mellett...” zajlott le „...nem csak unitáriusok, hanem minden felekezetből voltak szép számmal, a kálvinista egyházhoz pedig nagyon közel állók is.”

Hamarosan az egylet a század eleji szabadelvű gondolkodóknak kedvelt találkozóhelye lett. Az előadók közti számos nem unitárius teológust, papot, költőt, író-találunk. Így felolvasást tartott itt Masznyik Endre pozsonyi evangélikus tanár, Kovács Sándor evangélikus teológiai tanár, Hornyánszki Aladár evangélikus tanár,

Sztehlo Kornél evangélikus jogász, Rohoska József református teológiai tanár, Szabolcska Mihály református költő-pap, Zoványi Jenő egyháztörténész, Kecskeméti Lipót főrabbi, Benedek Elek a székely meseíró, Geőcze Sarolta író, vagy éppen Jászai Mari színésznő. Unitárius részről is olyan neves szakemberek tartottak előadást, mint Kanyaró Ferenc, Dr. Barabás Ábel, Kozma Ferenc és még sokan mások. Annie Besant teozofista író is megfordult egy alkalommal itt, erről Perczelné egy cikket is megjelentetett az *Unitárius Közlönyben*, így ír az egyletről²⁸ : „A Dávid Ferenc Egylet képviseli Budapesten azt a központot, ahol minden egyéni vallásos gondolat, minden szabad eszme megnyilvánulhat bátran, kinek-kinek lelkiismerete szerint...”

A felolvasásokról az *Unitárius Közlöny* rendszeresen beszámolt, illetve némely előadás szövegét a *Keresztény Magvető* és az *Unitárius Egyház* című lap is közölte. Az egylet 1901- 1905 között évkönyvet is kiadott, amelyben részletesen közölte az egylet évi munkáját, tagjai számát és neveit és az előadásokat.

Az egylet pénzügyi alapját a tagdíjak illetve különböző adományok biztosították. Maga Perczelné is hol 20, hol 50 koronával, azaz kisebb nagyobb összegekkel támogatta az egyletet. Sőt egy olyan indítványt is tettek miszerint minden lelkész minden hívétől napi 1 fillért szedjen össze, és ha csak 300 napot számolunk, az egy évben 120.000 korona tőkét jelentene az egylet működéséhez.²⁹ Az egylet bővítésére is gondolta, így egy javaslat szerint a választmányi tagoknak 5-5 új tagot kellene évente beszervezniük, s így lehetne a tagok létszámát növelni.³⁰

Mindez a sok híradás, együttgondolkodás az egylet jövőjét illetően mutatja, hogy mennyire fontos szerepet töltött be az egyház életében az egylet. 1910-ben már 300 tagja volt, vándorgyűléseket is tartottak, így Polgárdiban és Hódmezővásárhelyen is üléseztek. 1911-ben Perczelné Kozma Flóra már a társelnöki tisztet töltötte be Ürmössy Miklós mellett. Az író végig vezető személyisége maradt az egyletnek, öt

hol mint az egylet védőangyalát, hol mint az unitarizmus női apostolát emlegették. Mint előadó is közreműködött a rendezvényeken, számos felolvasást tartott, amelyet aztán az unitárius sajtó közölt is, illetve ezeket a felolvasásokat tartalmazza két könyve is. A következő előadások hangzottak el Perczelné Kozma Flórától a Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülésén:

1. 1902 december: *Unitarizmus és a nők*
2. 1903 január: *Protestantizmus és unitarizmus*
3. 1904 január: *Eszmék az egyházi életben*
4. 1905 január: *Tolsztoj és a szabadelvű egyházak*
5. 1906 január: *Az evangélium mint a XX. század fegyvere*
6. 1907 január: *A modern kereszténység missziója a XX. században*
7. 1908 január: *Szemelvények A modern vallásbölcshoz terén című könyvből*
8. 1909 március: *Modern szabad gondolat és reformátori haladás*
9. 1910 május: *A szabadelvű theológia előnye korunk szociális áramlataira nézve*
10. 1912 január: *A vallási modernizmus hatalma*
11. 1913 január: *Az Andensek Krisztusa*

Felolvasásait általában nagy siker fogadta, s gyakran születtek ehhez hasonló kritikák róla: „A január havi felolvasó ülés sikere nagyrészt az ő érdeme, mert szívesen hallgatjuk az ő szelíd, nőies meggyőződésétől ragyogó, az igazságot bátran, de nem sértően kimondó beszédét. Úgy érezzük magunkat, mintha egy egészen más világba jutottunk volna hol nem a köznapi életben levő szokások, jellemhibák, a hízelgés, az igazság kimondásának félelme és a titokzatosság uralkodnak, hanem az égi erények ragadtak volna fel egy fél órára bennünket, hogy lássuk a mennyet, az Isten országát.”³¹

Az unitarizmus eszméje az egyletben végzett munkája révén terjedhetett, azáltal, hogy számtalan egyházi és világi szervezet is meghívta felolvasásokat tartani. Így juthatott el a pozsonyi evangélikus teológiai akadémiára, református és katolikus egyletekbe, feministák egyesületébe, különböző gazdakörökbe, világi nőegyletekbe, nő és gyermekvédelmi kongresszusokra. Szintén az unitarizmus megismerését és terjedését szolgálták a világi lapokban róla és munkásságáról megjelent írások. Az *Egyetértés* című tekintélyes fővárosi lap egy alkalommal ezt írta: „A magas műveltségű úriasszony meglepő jártassággal kalauzolta hallgatóit a dogmák és bölcsészeti tételek útvesztő szövevényei között, hogy végre elvezesse őket az igazi kereszténység szabad szemhatára elé. És ezen a mezőn a modern ember bölcsészetének titkalató képességével mutatja fel az igazi kereszténységet magában Jézusban, ki az egy Isten hívésére vezette az unitáriusokat és így mint a legtisztább vallás követői, méltán feljogosítva érzik magukat arra, hogy a többi egyház sorába álljanak.”³²

Bár a Budapesti Dávid Ferenc Egyletben a munka elsősorban a magasabb értelmiség igényeihez volt szabva, Perczelné felkarolta a háziasszonyok, cselédek, munkások ügyét is. Vezetésével hozták létre a „cselédotthon”-t, ahol minden vasárnap délután előadásokat tartottak a cselédlányoknak, kézimunkázni tanították őket, és uzsonnát is adtak nekik. A székely munkáslegényeket is összegyűjtötték és vallás-erkölcsi kérdésekről beszéltek nekik. Az ilyen jellegű munkát 1910-ben a Nőszövetség vette át amely a Dávid Ferenc Egylet indítványára kezdte meg munkáját, s melynek budapesti elnöke Perczelné Kozma Flóra lett. Még ugyanebben az évben az egylet védnöksége alatt megalakult a Dávid Ferenc ifjúsági kör.

NŐK VILÁGA

Perczelné Kozma Flóra irodalmi munkásságának egyik legfontosabb állomása a *Nők világa* című újság, amelynek fő munkatársaként dolgozott Fanghné Gyűjtő Izabella és Raffai Irma mellett. A lap eredetileg az Unitárius Közlöny rovataként jelent meg 1897-től. Mint ahogy a szerkesztőbizottság névsorából is kitűnik nők által írt, elsősorban nőkhöz szóló rovatként indult. Azért volt rá szükség- mert ahogyan Perczelné írja- „A női nemnek más a lelki világa... talán fantasztikusabb, talán poétikusabb, érzékenyebb vagy melancholikusabb- szóval más, de nem alacsonyabb, nem primitívebb a férfiénál.”³³ 1902-től pedig, mint önálló újság jelent meg kéthavonta, 8 vagy 16 oldalon. Feltehetően az önállósodás ötlete az írónőtől származott, de ha nem az biztos, hogy ő maga a kezdetektől fogva lelkesen támogatta a tervet. Jól bizonyítja ezt Boros Györgynek írt levele, amelyben felajánlotta e lapnak is szolgálatait, s javasolta, hogy nők legyenek a fő munkatársak. Fanghnét is ő jelölte meg, mint egyik lehetséges szerkesztőt.³⁴ A lapot így jellemezte: „Ez egy nagyon egyszerű külsejű, felesleges sallang nélküli, tiszta fehér kis újság, szinte szimbóluma annak az egyháznak, amelyhez tartozik.”³⁵ A lap fő törekvése az evangélium szerű igazság és ember szeretet hirdetése volt az élet minden területén. Az egyetemes cél a közjó szolgálata. Hiszen amint írja: „Nem felekezeti, hanem általános igazságokra van szükségünk, és ha a mi kis lapunk a kornak megfelelő módon, és utakon olyan szellemben hirdeti Jézus evangéliumát, hogy azt egyformán élvezheti a katolikus, evangélikus, református sőt zsidó asszony is, akkor éri el csak igazán a kitűzött célját, és akkor lesz csak a szó legmagasabb értelmében unitárius *Nők világa*.”³⁶ A lap elsősorban tehát ismereteket közölt, helyet adott a nő irodalmi próbálkozásainak. De vitafórum is volt egyben, ahol ki lehetett fejteni a különböző véleményeket a nőknek a társadalomban elfoglalt

helyéről, feladatairól. Lehetősége volt itt a városi és vidéki nőnek, családanyának, tanítónőnek, tanárnőnek, lelkészfeleségnek, az önállóvélemény nyilvánítására. Az újság figyelemmel kísérte a nőmozgalmak, nőszövetségek, egyletek életét. Gyakran közölt tudósítást összejövetelekről, mintegy példát, ötletet adva a megalakulás nehézségeivel küzdő új szervezeteknek. A külföldi, elsősorban angol és amerikai unitárius nők életéről is beszámolt.³⁷ Mint ahogy az kitűnik Kozma Flóra Boros Györgynek írt leveleiből, rajta keresztül küldte cikkeit a lap részére. Főleg a budapesti nők tevékenységéről, szervezkedéseikről számolt be. Itt megjelent tudományos munkái elsősorban a nők feladatával foglalkoztak az egyház életében. Egy ideig ő vezette azt a rovatot is, amelyben számos, unitárius, nőknek íródott könyvet mutatott be és ajánlott, elősegítve ezzel az unitárius irodalom terjedését. Többször olvashatjuk a *Nők Aranykönyvében*, hogy gyűjtést indított az újság részére. Bár ő maga több száz kilométerre lakott Kolozsvártól, a lap megjelenési helyétől, mégsem csak tanulmányai-val, cikkeivel vett részt az újság életében. A Borosnak írt levelekből kiderül, hogy gyakran tanácsolta régi rovatok megszüntetését, mint például a fent említett *Aranykönyvet*³⁸, illetve javaslatot tett arra nézve, hogy kiknek a művei jelenhessenek meg a lapban.³⁹ Az újság hamar népszerű lett és egyre többen olvasták: „Örömmel jelentjük... a mi kis lapunk immár bejárja az ország minden felekezetének házait, észrevétlenül terjesztve itt is, ott is a mi szabad eszméinket anélkül, hogy lerombolná a más vallásúak hitét.”⁴⁰ Feltehetően a gazdasági nehézségeknek köszönhetően a lap 1909-től újra visszakerült az Unitárius Közlönybe, mint rovat. Természetesen Perczelné továbbra is megjelentette itt írásait, bár pont erre az időre tehető édesanyjának és férjének betegsége, majd haláluk, ami miatt hosszabb időre elhallgatott.

KÖNYVEI

Az unitárius egyház lapjai kezdettől fogva ismertették Perczelné Kozma Flóra felolvasásainak, előadásainak teljes szövegét, s később önálló más tanulmányait is. Így tehát azok megjelentek mind az *Unitárius Közlönyben*, a *Nők világában*, az *Unitárius Egyházban*, mind a *Keresztény Magvetőben*. Később aztán egyre több világi újság is közölte írásait, mint például a *Pécsi Közlöny*, *Magyar Szó*, *Őr* stb. Hamarosan egyes tanulmányai kis füzetek formájában is megjelentek. Ezeket általában Budapesten, vagy Székelykeresztúron adták ki. Az első, 1905-ben *Tolsztoj és a szabadelvű egyházak* című felolvasása volt. Ezt követte 1906-ban *Az evangélium, mint a XX. század fegyvere* című. 1907-ben látott napvilágot *A modern kereszténység missziója* című, majd 1909-ben a következő, amely három értekezést tartalmazott:

1. *A theismus eszméje a philosophia történelmében.*
2. *Modern szabad gondolat és reformátori haladás.*
3. *Az Andensek Krisztusa*

Első könyve 1908-ban jelent meg: *Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsezet és sociologia terén*. A könyvet a Pátria irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság adta ki. A kötet megjelenésének tervéről így számolt be Ferenc József püspöknek 1907 november 29-én kelt levelében⁴¹: „Azon töröm a fejem, kiadom egy kötetben összes unitárius tartalmú felolvasásaimat, újságcikkeimet, és könyvismertetéseimet. Nem azért mintha ezeket érdemesre tartanám a megörökítésre, hanem, hogy leányaim számára-és néhány jó emberem részére kik szeretettel, elnézéssel és türelemmel vettek körül, még akkor is mikor a többség csak hóbortot látott törekvéseimben - egy könyvben maradjanak hátra vallásos gondolataim.” A könyvet a püspök úrnak kívánta ajánlani, erről a következő szavakkal tett említést: „Ugye meg

méltóztatik engedni és nem kicsinyli le asszonyi könyvemet, ha arra kérem, hogy Méltóságodnak ajánlhassam ezen összes munkásságomat tartalmazó könyvemet?!”

Egy rövid előszót is kért a következőképpen: „Ha abban a szerencsében részesülnék, hogy csak egy-két sort kaphatnék Méltóságodtól előszónak, igazán nagyon, de nagyon boldog lennék. Ezt sem hívságból teszem. Hanem érzem, hogy ez fogja becses-sé tenni leányaim előtt is e kis örökséget és felemeli az egész könyv színvonalát. Világért sem dicséretet kérek én e néhány sorban, csak egy kis szeretetet és biztatást, hogy a legegyszerűbb és primitívebb munka sem felesleges a mi ügyünkben, még ha asszonytól jön is.” Perczelné levelét a Ferenc József által irt válaszlevél piszkozatába csomagolva találtam, így válaszát is ismertethetem. A kötet megjelenését nagyon jó ötletnek tartotta, a felkérésre pedig így válaszolt: „E megbízatást valóba nem tudom eléggé megköszönni, de kész örömmel fogadom. S amennyiben a könyvhöz írandó Előszavában e levelemet felhasználni óhajtaná, ezennel szabad rendelkezésére bocsátom.” Az író 1907 december 18-án irt levelében megköszönte ezt a püspöknek, majd a könyv kiadása körüli nehézségek miatt panaszkodott. Tizenkét nagyobb felolvasást és huszonnyolc kisebb cikket kívánt megjelentetni. A könyv végül is a következő évben látott napvilágot, valamikor január elején, mert a január 18-án tartott Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülésén már e műből olvasott fel szemelvényeket. A mű 370 oldalas, Ferenc József előszavával jelent meg - a fent említett levél alapján - és negyven közleményt tartalmazott. Ezek egy része a felolvasó üléseken elhangzott előadások voltak, mások más közművelődési egyletekben hangzottak el, illetve némelyek világi újságokban jelentek meg. A cikkek elsősorban az unitarizmussal, illetve annak más vallásokhoz való viszonyával és a nők egyházban végzett munkájával foglalkozik. Mind a *Keresztény Magvető*, mind az *Unitárius Közlöny* meleg hangon üdvözölte a művet és nagy szeretettel ajánlotta az olvasók figyelmébe. Arról is tudo-

másom van, hogy Perczelné az unitárius főiskola, papnevelő intézet papnövendékeinek és az ifjúság könyvtárának is ajándékozott egy példányt.⁴² Ez most is megtalálható a Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában az unitárius könyvek között 327-es szám alatt.

A könyvet a kritika nagyobb része kedvezően fogadta mind egyházi, mind világi részről. A *Divat-Szalon* című fővárosi lap például 1908 július 1-i számában rövid életrajzot közölt a szerzőről, a következő szavakkal méltatva őt és művét⁴³: „Érdekesebb könyvet keresni sem kellett volna és amikor az olvasó meggyőződött e szép, tiszta magyar nyelven írt, e mély tudásból, s nemes gondolkodásból fakadt, igazán komoly becsű írások során arról, hogy az unitárius vallásnak nincsen ma ékesebb szavú, bölcsőbb lelkű apostola, mint az, aki ezt a könyvet írta, ezeket a felolvasásokat tartotta, az olvasó még egyszer megnézte a nevét nem téved-e? Nem. A komoly, szomorú, hideg Flórián helyett még mindig a szépség, a jóság, a szelídség asszonyi napja mosolygott rá: Flóra.” Ám a könyv nem mindenhol aratott osztatlan sikert. A püspök értesítette egy református tollból származó elmarasztaló fogadtatásról. Sajnos a levélből nem derült ki pontosan a kritikus neve, s a lap, ahol az megjelent. Mindössze a válaszevélből lehet következtetni a tartalomra is⁴⁴: „Bizony én semmit sem tudtam a kapott kritikáról! Nagyon szépen kérem Méltóságodat, ha lehet legyen szíves nekem ezt az újságot rövid időre elküldeni. Nagyon érdekelne mit írtak szegény könyvemre! Hiszen érthető is a rossz kritika. Ha nem éppen az ő vallásukból váltam volna ki, nem ítélnének olyan szigorúan. Elég nekem, hogy Méltóságod meg van elégedve (ha csakugyan megvan!). Bánom is én akármit mondanak a kálvinisták. Én így érzem igaznak a vallást, ahogy az unitárius egyház tanítja, senki sem kívánhatja tőlem, hogy kálvinista könyvet írjak.” A kritizáló őt gondolkodó főnek, apostoli léleknek nevezte, ám hitét silánynak minősítette, így tehát valóban, elsősorban a szerző

unitáriussága bántotta. Perczelné ezt azonban nevetségesnek és logikaellenesnek tartotta⁴⁵: „Mert vagy csakugyan silány, korcs szülemény az én hitem és beszédem, s akkor magam is rossz szolgálatot teszek a világnak, vagy csakugyan jó szolgálatot teszek a világnak, tehát ajánlani lehet könyvemet, de akkor helyes a hitem és igazak a beszédek.”

Perczelné Kozma Flórának még egy könyve megjelent 1916-ban. A kötet megjelenéséről először egy évvel korábban az *Unitárius Közlöny* tudósít. E közlés szerint, a kötet dolgozatainak újabb gyűjteménye.⁴⁶ Címe: *Felolvasások és közlemények II*. Meglepő módon az unitárius sajtó szinte nem foglalkozott vele. Az *Unitárius Közlönyben* annyi jelent meg róla, hogy a tanulmányok főleg a nőkérdéssel foglalkoznak, s hogy magát a kötetet az író akkor már két éve halott férje emlékének ajánlotta a következő szavakkal: „Hálatelt szívvel a hűséges és következetes támogatásáért.”⁴⁷ Ebben a könyvben jóval több a különböző nőszövetségekben, feminista egyletekben, világi fórumokon előadott felolvasás, mint az elsőben. Több, világi lapokban már korábban megjelent tudósítást is tartalmaz. Arra nézve, hogy a könyv milyen fogadtatásban részesült sajnos semmilyen adat, kritika nem áll rendelkezésemre.

Ezen kívül még két tőle származó címre bukkantam, az unitárius könyvek árjegyzékének 1936-ból való felsorolásában. Ezek feltehetően füzet formájában megjelent tanulmányok. Az első címe: *A szabadelvű teológia előnyei*, a második *Az altruizmus a szociális munkában* címmel jelent meg. A pontos dátum nincs feltüntetve. E két füzetrel sem az unitárius, sem a világi sajtó nem foglalkozott. Mind megjelenésüket, mind fogadtatásukat teljes csend vette körül. Ennek oka-főleg az első könyvét körülvevő hírverés láttán-érthetetlen. Azonban életpályáját megfigyelve kiderül, hogy az 1910-es évek közepén való visszavonulása utáni (ez édesanyja és férje

halálának ideje) visszatérésével jóval kisebb érdeklődés követi munkásságát, mint az azt megelőző időszakban.

PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA MUNKÁSSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Perczelnét munkásságát egyházi és világi körökben is egyaránt elismerték. Jól bizonyítja ezt az a sok kedvező kritika, amelyek munkásságáról megjelentek. Az egyházi életben több más felekezetű, neves professzorral baráti viszonyban volt. Saját egyházában is nagy népszerűségnek örvendett mind Budapesten, mind Kolozsváron elismerték. Baráti levelezést folytatott Boros György és Ferenc József püspökökkel. Boros György neki ajánlotta „*Szívemet hozzád emelem*” címen megjelent, nők részére íródott imakönyvét.

Mégis személyét és munkásságát élete utolsó évtizedében jóval kisebb érdeklődés vette körül, mint a korábbi időszakban. Az utókor róla is, mint annyi más egyházunkért sokat tett emberről gyorsan elfelejtkezett. Halálának tizedik évfordulóján ugyan még koncerttel tisztelegtek emlékének, és 1929-ben róla nevezték el a Püskösti Mária által alapított *Leányotthon*t, ám azóta semmiféle méltatás vagy munka nem jelent meg róla.

Jelentősége pedig óriási. Először is megvalósította mintegy úttörőként azt a felekezetek közötti együtt munkálkodást, amelyet manapság a különböző ökumenikus szervezetek próbálnak megvalósítani. Olyan szellemi központot sikerült neki létrehoznia a Dávid Ferenc egylettel, amelyre egyaránt felfigyelt az egyházi illetve világi élet. Azáltal, hogy más vallású előadókat is meghívott az egyletbe azt is mondhatnánk, hogy missziós munkát fejtett ki, hiszen a viszont meghívások révén olyan

helyeken hangozhattak el unitárius gondolatok, ahol az idáig sohasem. Az írónőt, mint a női jogok harcos védelmezőjét is számon tartották. A világi szervezetekben amelynek tagja volt felszólalásaiban mindig az unitárius eszméket hirdette, ezáltal az unitárius egyházat képviselve.

Egyháza iránti feltétlen elkötelezettségével, szelíd de határozott nőiességével, határtalan lelkesedésével, az unitarizmus eszméjének terjedéséért való rendíthetetlen hittel végzett munkájával követendő példaként állhat a ma asszonyai előtt.

FÜGGELÉK

A Keresztény Magvetőben megjelent írásai:

1. *Júdás tragédiája az ortodox egyházban*
(1905) XL\217-218. oldal
2. *Az „übermensch” eszméje a szabadelvű kereszténységben*
(1907) XLII\233-239. oldal
3. *A vallási modernizmus hatalma*
(1912) XLVIII\143-151. oldal
4. *Az Andensek Krisztusa*
(1913) XLVIII\88-89. oldal

Az Unitárius Közlönyben megjelent írásai:

1. *Feltámadás emlékére*
(1902) XV\4. 65-68. oldal
2. *Olajág*
(1903) XVI\5. 104. oldal
3. *Dávid Ferenc ünnepély Budapesten*
(1903) XVI\12. 231. oldal
4. *Rabbi a keresztény templomban*
(1904) XVII\1. 8-12. oldal
5. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülése*
(1904) XVII\6. 103-107. oldal
6. *A Dávid Ferenc Egylet és a Nők világa*
(1904) XVII\12. 211-215. oldal
7. *A Budapesti Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülése*

- (1905) XVIII\1. 13. oldal
8. *Haypál és Szabolcska az unitárius templomban*
(1905) XVIII\4. 62-63. oldal
9. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet Pozsonyban*
(1905) XVIII\5. 74-76. oldal
10. *Ferenc József püspök ünnepeltetése Budapesten*
(1905) XVIII\6. 91-93. oldal
11. *Derzsi*
(1905) XVIII\7. 105-106. oldal
12. *Annie Besant a budapesti Dávid Ferenc Egyletben*
(195) XVIII\7. 112-113. oldal
13. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülése*
(1905) XVIII\11. 179-181. oldal
14. *Egyházunkhoz való törhetetlen hűség*
(1906) XIX\1. 5-7 oldal
15. *Dr. Beriát István előadása a Budapesti Dávid Ferenc Egyletben*
(1905) XIX\2. 27. oldal
16. *Geöcze Sarolta az unitárius templomban*
(1906) XIX\3. 43- 45. oldal
17. *„A zsidóság eszméi és tanai” az unitarizmus szempontjából*
(1906) XIX\4- 51-55. oldal
18. *A vallás Tompa költészetében*
(1906) XIX\4. 59-60. oldal
19. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülése*
(1906) XIX\6. 92-94. oldal
20. *Dávid Ferenc emlékezete*
(1906) XIX\12. 209-211. oldal
21. *A budapesti Dávid Ferenc Egyletből*
(1907) XX\3 47-48. oldal

22. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet záró felolvasó ülése*
(1907) XX\5. 89-90. oldal
23. *Elmélkedés a Szabad Tanítás Kongresszusáról*
(1907) XX\11. 212-216 oldal
24. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
(1907) XX\12. 238-239. oldal
25. *Dr. Masznyik Endre a budapesti Dávid Ferenc Egyletben*
(1908) XXI\1. 7-8. oldal
26. *A történelem Jézusa*
(1908) XX-5. 82-83. oldal
27. *Az Andensek Krisztusa*
(1909) XXII-9. 136-140. oldal
28. *A protestantizmus haladása*
(1909) XXII-12. 195-196. oldal
29. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet őszi beköszöntő felolvasó estélye*
(1909) XXII-12. 201-202. oldal
30. *Raffai Irma*
(1910) XXIII-1. 13-15. oldal
31. *Perczel Ferencné Kozma Flóra levele*
(1911) XXIV\1. 5. oldal
32. *Nők világa*
(1912) XXV\1. 19-20. oldal
33. *Unitárius Leányaink munkája*
(1915) XXVIII\2. 33-34. oldal
34. *80 év Krisztus szellemében*
(1915) XXVIII\9. 146-148. oldal
35. *A békeeszmé terjedése egyházunkban*
(1916) XXIX\3 42-45. oldal
36. *A Nők világa- válasz Ürmösi Károlynénak*

(1918) XXXI\3. 35-36. oldal

37. *A magyar nő éretlen volta*

(1918) XXXI\10. 147-149. oldal

A Nők világa című újságban megjelent írásai:

1. *Az unitarizmus és a nők*

1902\8. oldal

2. *Húsvéti hangok*

1902\17. oldal

3. *A divatról*

1902\37. oldal

4. *Az unitárius nők világa*

1902\75. oldal

5. *Boldog Új Évet*

1903\2. oldal

6. *Könyveinkről*

1903\17. oldal

7. *Egy szó az Erzsébet szoborról*

1903\82. oldal

8. *Ruskin és ruskinizmus*

1904\6. oldal

9. *Nők az egyházi életben*

1904\33. oldal

10. *Budapesti jótékonyosság*

1905\23. oldal

11. *A nők szociális feladatai*

1905\34. oldal

12. *Mi való a népnek*

1905\34. oldal

13. *Olvasóinkhoz*
1905\64.oldal
14. *Művészet és művelődés a szociális munka szolgálatában*
1906\17. oldal
15. *Egy szó a női munkáról*
1906\59. oldal
16. *Női munkák Budapesten*
1906\71.oldal
17. *Felelet egy visszhangra*
1907\ 6.oldal
18. *Jelentés a mentő szeretet munkájáról*
1907\29.oldal
19. *A modern lány*
1908\1.oldal
20. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet estélye*
1908\18.oldal
21. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet záró felolvasó ülése*
1908\ 24-25.oldal

Az Unitárius Egyház című újságban megjelent írásai:

1. *A jövő vallása*
(1905) I\1 8-10 .oldal
2. *Az unitarizmus a nevelés szolgálatában*
(1905) I\2 10-15.oldal
3. *A sajtó és a szó hatalma*
(1905) I\3 2-3.oldal
4. *Az evangélium, mint a XX. század fegyvere*
(1905) I\5 2-4.oldal

5. *Az evangélium mint a XX. Század fegyvere*
(1905) I\4 3-5.oldal
6. *Szabadság*
(1905) I\6 2.oldal
7. *A család szerepe az egyetemes szociális munkában*
(1905) I\9 1-4.oldal
8. *A vallás szerepe a nevelésnél*
(1905) I\10 1-3.oldal
9. *Az eszme szerepe a munkánál*
(1905) I\12 1-4.oldal
10. *Egy szó a katolikus gyűléseken elhangzott elvekhez*
(1906) II\11 28-29.oldal
11. *Karácsony*
(1906) II\12 40-41.oldal
12. *Pilátus dilettantizmusa*
(1907) III\6 144-146.oldal
13. *Bodnár Zsigmond*
(1907) III\9 194-196.oldal
14. *A Fehérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egylet céljainak ismertetése*
(1907) III\10 3-6.oldal
15. *Dávid Ferenc*
(1907) III\11 18-19.oldal
16. *Az evangéliumba való belemélyedés*
(1908) IV\1 53.oldal
17. *A katholicizmus és protestantizmus*
(1908) IV\10 223-224.oldal
18. *Unitárius napok Budapesten*
(1908) IV\10 229-230.oldal

19. *Néhány szó a Magyar Szóban megjelent „Servet pör”-höz*
(1909) V\1 1-3.oldal
20. *Zoványi előadása az unitárius templomban*
(1909) V\1 9.oldal
21. *Modern „szabad gondolat” és reformációi haladás*
(1909) V\3 38-41.oldal

Cikkek, tudósítások, írások róla és munkáiról:

1. Wilbur Mosse Earl: *A mi unitárius örökségünk* 192.oldal
1937-38 Unitárius Sajtó és Iratterjesztő Bizottság
2. Sz. Weress Jolán: *Perczelné Kozma Flóra*
Az unitárius élet munkásai Bp. 1940 69.oldal
3. Irodalmi értesítő: *Tolsztoj és a szabadelvű egyházak*
Keresztény Magvető (1905) XL\52.oldal
4. Irodalmi értesítő: *Az evangélium, mint a XX. Század fegyvere*
Ker Magv. (1906) XLI\49.oldal
5. Irodalmi értesítő: *A modern kereszténység missziója a XX. században*
Ker Magv (1907) XLII\44.oldal
6. Irodalmi értesítő: *Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsezet és sociologia terén*
Ker Magv. (1908) XLIII\232.oldal
7. Irodalmi értesítő: *Három értekezés*
Ker Magv. (1909) XLIV\292.oldal
8. Vári Albert: *Felolvasások és közlemények*
Ker Magv. (1916) LI\312.oldal
9. Boros György: *Emlékezés Perczelné Kozma Flóra*
Ker Magv. (1926) LVIII\5-9.oldal
10. Újvári László: *Nők világa*
Unitárius Közlöny (1902) XV\1 10.oldal

11. Újvári László: *A budapesti Dávid Ferenc Egylet december havi felolvasó ülése*
Unitárius Közlöny (1902) XV\1 11.oldal
12. Boros György: *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
Unit Közl (1902) XV\5 97.oldal
13. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet közgyűlése*
Unit. Köz. (1902) XV\6 115-116.oldal
14. Újvári László: *Indítvány*
Unit. Köz. (1902) XV\6 119.oldal
15. Irodalom: *A budapesti Dávid Ferenc Egylet I. Évkönyve*
Unit. Köz. (1902) XV\8 159-160.oldal
16. *Meghívó*
Unit. Köz. (1902) XV\9 165.oldal
17. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1902) XV\9 180.oldal
18. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1902) XV\10 195.oldal
19. *A Dávid Ferenc Egylet XVIII. Közgyűlése*
Unit. Köz. (1902) XV\10 202-218.oldal
20. *Dávid Ferenc Egyletek köréből*
Unit. Köz. (1902) XV\10 239.oldal
21. Újvári László: *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
Unit. Köz. (1903) XVI\2 27-29.oldal
22. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1903) XVI\3 55. oldal
23. *Perczelné Kozma Flóra*
Unit.Köz. (1903) XVI\4 74.oldal
24. Újvári László: *A Dávid Ferenc Egylet köréből*
Unit. Köz. (1903) XVI\5 88. oldal

25. *Protestantizmus és unitarizmus*
Unit.Köz. (1903) XVI\5 91-93.oldal
26. Újvári László: *A Dávid Ferenc Egylet köréből*
Unit. Köz. (1903) XVI\5 105.oldal
27. *A választmány jelentése*
Unit.Köz. (1903) XVI\10 195.oldal
28. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
Unit. Köz. (1903) XVI\11 218.oldal
29. Újvári László: *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
Unit. Köz. (1904) XVII\2 25-27.oldal
30. *Az unitárius eszme*
Unit. Köz. (1904) XVII\2 27.oldal
31. *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
Unit. Köz. (1904) XVII\3 57. oldal
32. *Perczel Ferencné Pozsonyban*
Unit. Köz. (1904) XVII\3 63.oldal
33. Újvári László: *A pozsonyi protestáns irodalmi kör unitárius felolvasása*
Unit. Köz. (1904) XVII\4 71-72.oldal
34. *Irodalom*
Unit. Köz. (1904) XVII\4 73. oldal
35. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1904) XVII\4 79.oldal
36. *Irodalom*
Unit. Köz. (1904) XVII\6 110. oldal
37. *A Dávid Ferenc Egyletből*
Unit. Köz. (1906) XIX\1 14.oldal
38. *A budapesti Dávid Ferenc Egyletből*
Unit. Köz. (1908) XXI\2 30-32.oldal

39. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1908) XXI\5 109. oldal
40. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1908) XXI\7 130. oldal
41. Újvári László: *Március 15 a budapesti Dávid Ferenc Egyletben*
Unit. Köz. (1909) XXII\4 58. oldal
42. j. m.: *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1910) XXIII\1 16. oldal
43. *Egyleti élet és munkásság*
Unit. Köz. (1910) XXIII\1 47. oldal
44. *Egyház és Iskola*
Unit. Köz. (1910) XXIII\6 131. oldal
45. R. L.: *A budapesti Dávid Ferenc Egylet*
Unit. Köz. (1910) XXIII\7 144-145. oldal
46. *A Dávid Ferenc ünnep irodalma*
Unit. Köz. (1910) XXIII\8 175-177. oldal
47. *A Dávid Ferenc Egylet díszünnep*
Unit. Köz. (1910) XXIII\8 181-182. oldal
48. *A Dávid Ferenc Egylet köréből*
Unit. Köz. (1911) XXIV\7 118-119. oldal
49. *Perczel Ferencné öröme*
Unit. Köz. (1911) XXIV\9 161. oldal
50. Újvári László: *Unitárius élet Budapesten*
Unit. Köz. (1912) XXV\2 53-55. oldal
51. *Egyházi és iskolai mozgalmak*
Unit. Köz. (1912) XXV\2 58. oldal
52. Újvári László: *A Dávid Ferenc Egylet köréből*
Unit. Köz. (1913) XXVI\1 34. oldal

53. *Perczel Ferenc meghalt*
Unit. Köz. (1914) XXVII\2 32-35.oldal
54. *Egyházi és iskolai mozgalmak*
Unit. Köz. (1915) XXVIII\7 125.oldal
55. *A Dávid Ferenc Egylet XXXI. Közgyűlése*
Unit. Köz. (1915) XXVIII\10 170-182.oldal
56. *Irodalom*
Unit. Köz. (1916) XXIX\11 180-181.oldal
57. Ürmösi Károlyné: *Nők világa - Nyílt levél Perczelné Kozma Flórához*
Unit. Köz. (1918) XXXI\1 9.oldal
58. Ürmösi Károlyné: *Ki volt Perczelné Kozma Flóra*
Unit. Köz. (1926) XXXIX\3 54-57.oldal
59. Buzogány Kálmán: *Prófétáljatok*
Unit. Köz. (1938) XLVIII\1 4.oldal
60. Buzogány Kálmán: *Emlékeim*
Unit. Köz. (1943) LIII\4 74-75. oldal
61. V. dr. Nyiredy Gézané: *Unitárius öntudat*
Unit.Köz. (1943) LIII\8 144-148.oldal
62. Lőrinczi István: *Perczelné Kozma Flóra*
Nők világa (1905) IV\3 28.oldal
63. B.Gy.: *Perczelné Kozma Flóra könyve*
Nők világa (1908) VII\1 3-4.oldal
64. B. Gy.: *Perczelné könyve*
Nők világa (1908) VII\3 20-22.oldal
65. B. Gy.: *Perczelné könyve*
Nők világa (1908) VII\4 36-38.oldal
66. *Perczelné Kozma Flóra*
Unitárius Egyház (1908) IV\2 71.oldal

67. Újvári László: *Március 15 a budapesti Dávid Ferenc Egyletben*

Unitárius Egyház (1909) V\4 65-66. oldal

68. P- né Kozma Flóra

Unitárius Egyház (1909) V\8 137. oldal

Perczelné levelei Boros Györgynek

(A 23 levelet a Romániai Unitárius Egyház levéltárában találtam a Boros hagyatékban, itt keltezésük alapján sorolom fel őket. Némely levél hiányos, feltehetően ennél több levélváltásra került sor köztük.)

1901-ből valók: március 12 (a levél eleje hiányzik), március 14, április 18, október 8, november 2, december 26

1902-ből valók: január 10, január 26, március 5, március 11, december 29

1903-ból valók: január 10, október 25

Dátum nélküliek (Ezeket feltehetően cikkeivel együtt küldte, ezért nem szerepel rajtuk a dátum): 10 darab ilyen levél van.

Perczelné levelei Ferencz Józsefnek

(A leveleket szintén a Romániai Unitárius Egyház levéltárában találtam a Ferenc hagyatékban, de biztos, hogy itt is több levélváltásra került sor.)

1906-ból valók: november 30, szilveszter

1907-ből valók: február 3, november 29, december 18

1908-ból valók: július 4, augusztus 1, november 27

1915-ből valók: november 26, december 25

1916-ból való: március 3

(Forrásirodalomként is a FÜGGELÉKBEN megnevezett cikkeket, írásokat használtam fel.)

JEGYZETEK

1. Perczelné Kozma Flóra: A Dávid Ferenc Egylet és a Nők világa in: Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsház és sociologia terén, Budapest 1908, 97 oldal
2. Perczelné Kozma Flóra: Egy védő szó a női mozgalmakról in: Uo. 171-175 oldal
3. Boros György: A nő a XX. században, Nők világa 1907-1, 5 oldal
4. Perczelné Kozma Flóra: A Dávid Ferenc Egylet és a Nők világa in: Uo. 97 oldal
5. Perczelné Kozma Flóra: Nők az egyházi életben in: Uo. 101 oldal
6. Perczelné Kozma Flóra: A magyar nő éretlen volta, Unitárius Közlöny 1918, XXXI-10, 147-149 oldal
7. Perczelné Kozma Flóra levele Ferencz Józsefnek, 1906 november 30.
8. X: Perczel Ferenc meghalt, Unitárius Közlöny 1914, XXVII-2, 32-35 oldal
9. Buzogány Kálmán: Emlékeim, Unitárius Közlöny 1943, LIII-4, 74-75 oldal
10. Perczelné Kozma Flóra: Könyveinkről in: Uo. 303-369 oldal
11. Perczelné Kozma Flóra levele Boros Györgynek, 1910 január 10.
12. Perczelné Kozma Flóra levele, Unitárius Közlöny 1911, XXIV-1, 5 oldal
13. Nyílt levél Perczelné Kozma Flórához, Unitárius Közlöny 1918, XXXI-1, 9 oldal
14. Buzogány Anna: Emlékezés Perczelné Kozma Flórára, Unitárius Élet 1926-1, 3-5 oldal
15. A budapesti unitárius egyházköztség keblitanácsának jegyzőkönyve 1926 március 7.
16. Dr. Ferencz József: Emlékezés az első budapesti templom 100 évére Unitárius Élet 1990 10, 4-6 oldal

17. A budapesti unitárius eklézsia és templom, Keresztény Magvető 1880, XV -1
226-229 oldal
18. Perczelné Kozma Flóra: Eszmék az egyházi életben in: Uo. 40 oldal
19. Perczelné Kozma Flóra: A modern kereszténység missziója a XX. században in:
Uo. 73 oldal
20. Perczelné Kozma Flóra: A Dávid Ferenc Egylet és a Nők világa in: Uo. 98 oldal
21. Perczelné Kozma Flóra: 80 év Krisztus szellemében, Unitárius Közlöny 1915,
XXVIII-9, 147 oldal
22. A budapesti Dávid Ferenc Egylet I. évkönyve 1901-02, Budapest 1902, 75 oldal
23. A budapesti unitárius egyházközösség keblitanácsának jegyzőkönyve 1901 febru-
ár 8.
24. Irodalom- A budapesti Dávid Ferenc Egylet I. évkönyve 1902, XV-8, 160 oldal
25. Perczelné Kozma Flóra levele Boros Györgynek 1901 április 18
26. A budapesti Dávid Ferenc Egylet I. Évkönyve 1901-02, Budapest 1902, 67-68
oldal
27. Perczelné Kozma Flóra levele Boros Györgynek 1901 december 26.
28. Perczelné Kozma Flóra: Annie Besant a budapesti Dávid Ferenc Egyletben,
Unitárius Közlöny 1905, XVIII-7, 112-113 oldal
29. Újvári László: Indítvány, Unitárius Közlöny 1902, XV-6, 119 oldal
30. Egyleti élet és munkásság, Unitárius Közlöny 1903, XVI-3, 167 oldal
31. Újvári László: A budapesti Dávid Ferenc Egylet, Unitárius Közlöny 1903, XVI-
2, 27-28 oldal
32. Az unitárius eszme, Unitárius Közlöny 1904, XVII-2, 27 oldal
33. Perczelné Kozma Flóra: A Nők világa, Unitárius Közlöny 1912, XXV-3, 19-20
oldal

34. Perczelné Kozma Flóra levele Boros Györgynek 1901 november 2.
35. Perczelné Kozma Flóra: Unitárius nők világa in: Uo. 95 oldal
36. Uo. 96 oldal
37. V. ö. Zsakó Erzsébet: Az unitárius nőmozgalom kialakulása és a női szmény fejlődése, Keresztény Magvető 1992, IIC-I, 31-42 oldal
38. Perczelné Kozma Flóra levele Boros Györgynek 1902 január 10.
39. Perczelné Kozma Flóra levele Boros Györgynek 1902 március 5.
40. Perczelné Kozma Flóra: A Dávid Ferenc Egylet és a Nők világa in: Uo. 97 oldal
41. Perczelné Kozma Flóra levele Ferencz Józsefnek 1907 november 29.
42. Egyleti élet és munkásság, Unitárius Közlöny 1908, XXI-5, 109 oldal
43. Egyleti élet és munkásság, Unitárius Közlöny 1908, XXI-7, 130 oldal
44. Perczelné Kozma Flóra levele Ferencz Józsefnek 1908 július 4.
45. Perczelné Kozma Flóra levele Ferencz Józsefnek 1908 augusztus 1.
46. Egyházi és iskolai mozgalmak, Unitárius Közlöny 1915, XXVIII-7, 125 oldal
47. Irodalom, Unitárius Közlöny 1916, XXIX-11, 180-181 oldal